

XXV. BIJDRAGE JACK VAN HOEK

DE NUENENSE KENNISSEN VAN VINCENT VAN GOGH (05.12.1883 - 24.11.1885)

inleiding: Vincent van Gogh in Nuenen

Op 5 december 1883 klopt Vincent van Gogh aan bij de Nederlands Hervormde pastorie van Nuenen, waar zijn ouders vanaf 4 augustus 1882 wonen. Vader Van Gogh is dominee. Dochter Wil en jongste zoon Cor, nog schoolgaand, wonen ook nog thuis. Voor Vincent wordt met de hulp van timmerman/aannemer De Vries een atelier ingericht in de mangelkamer. Al snel daarna maakt hij aangenaam contact met de tuinman die tevens wever is en twee weefgetouwen in zijn schamele woning tot zijn beschikking heeft. Dat

komt Vincent, nu het winter is en hij niet van de kou houdt, goed uit omdat hij nu binnen kan werken. Met Adriaan Rijken begint hij aan een grote serie tekeningen en schilderijen van wevers, gevolgd door grote aantallen studies van koppen van landarbeiders waaruit zijn beroemde schilderij *De Aardappeleters* ontstaat. 'Het schilderij *menneke*', zoals Vincent in Nuenen genoemd werd, kwam door zijn werk in contact met veel dorpelingen. Wie waren zij en waar zijn zij begraven?

begraven in de gemeente Nuenen c.a.

De meeste personen met wie Vincent in die periode contact heeft gehad, zijn op de lokale begraafplaats begraven. Daarvoor waren er een aantal mogelijkheden:

- Nuenen - H. Clemenskerkhof (na 1876). Het kerkhof, dat zich achter de Clemenskerk uit 1871 bevindt, stamt uit 1876. Daarvoor werd begraven op de begraafplaats aan de Tomakker, het kerkhof van de eerste H. Clemenskerk. Nu is dat de oude gemeentelijke begraafplaats, waar o.a. de vader van Vincent ligt begraven. Bij de ingang van het kerkhof kom je bij een laan die voert naar de Calvariegroep op het eind van het kerkhof, waar alle pastoors van de H. Clemensparochie zijn begraven. Direct achter de Calvarie is een grafveld met een monument voor en de graven van de overleden Broeders van Barmhartigheid van St. Johannes de Deo. Links, gescheiden door een heg, ligt de Andrieshof, het voormalige kerkhof van de St. Andrieparochie, die heeft bestaan van 1963-2003. Waar op het rechter gedeelte (Clemenskerkhof) de graftekens bestaan uit stèles en zerken, bestaan ze hier uit twee liggende stenen, een 'kopsteen' en een 'buiksteen'. Op de begraafplaats zijn veel graftekens geruimd, vooral in het oude gedeelte.

- Gerwen - St. Clemenskerkhof (tot 1930). Rond de Oude Sint Clemenskerk in Gerwen heeft tot ca.1930 altijd een kerkhof gelegen. Toen een nieuwe begraafplaats aan De Huikert in gebruik werd genomen, werd het kerkhof gesloten. Een aantal graven, waaronder vooral de pastoorgraven, is overgebracht naar de nieuwe begraafplaats, maar de overige stoffelijke resten zijn blijven liggen, waaronder die van Gordina (Dien) de Groot. Een enkel gietijzeren grafkruis herinnert nog aan de oude functie van begraafplaats.
- Gerwen - Begraafplaats 'De Huikert' (na 1930). In 1930 werd de nieuwe R.K. Begraafplaats De Huikert in gebruik genomen. Bij een renovatie in 2003 is de Calvarieberg afgegraven om plaats te maken voor een absouteplaats met een houten overkapping. Het klinkerpad naar de overdekte absouteplaats deelt de begraafplaats in twee delen. Aan de rechterkant bevinden zich voornamelijk de oudere graftekens, waarvan er vele al geruimd zijn. Aan de linkerkant staan de nieuwere graftekens.

Nuenen - Clemenskerkhof

Gerwen-voormalig Clemenskerkhof

Gerwen - De Huikert

DEEL A. DE TUINMAN, DE KOSTER EN DE PASTOOR

1. de tuinman : Adriaan Rijken (Loon op Zand 13.09.1834 - Driel 30.01.1915)

Adriaan Rijken, zoon van Adriaan Rijken, landbouwer en Geertruij Dekkers, is geboren op 13 september 1834 te Loon op Zand en Nederlands Hervormd gedoopt. Op 31 januari 1853 verhuizen zijn ouders met al hun kinderen, drie meisjes en zes jongens, naar Bladel. Op 21.02.1867 huwt Adriaan junior, landbouwer te Bladel in Nuenen met Helena Beenen (*Rossum, Gld. 25.10.1836) zonder beroep, dochter van Cornelis Beenen en Dirkje Ortelé, landbouwers te Nuenen. Ze gaan

in Hapert wonen. In de vijf jaar daar stichten zij een gezin: drie dochters en twee zonen. Na een kort verblijf in Hoogeloon verhuizen zij op 7 mei 1875 naar Nuenen. Daar wordt hij ingeschreven als fabrieksarbeider. Ze wonen onder andere in bij zijn schoonouders, en steeds aan het Heieind, waarna ze tenslotte een boerderij van de Maatschappij van Welstand mogen betrekken in de Beekstraat (heden nr. 24). Rijken is thuiswever met twee weefgetouwen en werkt samen met zijn broer Gerrit (Hoogeloon 23.08.1845 - Eindhoven 18.01.1922). In Nuenen worden in 1877 nog een dochter en in 1879 een zoon geboren. Helena Rijken-Beenen is vóór haar huwelijk dienstbode bij Ds. Willem Lodewijk Begemann (In Nuenen dominee, 1828 - 1874). Zij overlijdt in Nuenen op 25 april 1892. Haar oudste zoon Adriaan, wever, 24 jaar oud, doet hiervan aangifte.

Deze zoon erfde van zijn ouders een schilderij, een landschap met toren, dat zij van Vincent van Gogh hadden gekregen. Toen een familielid hem eens vroeg waar het was gebleven antwoordde hij: *Ach, daar had ik al zolang tegenaan gekeken, ik heb het maar opgestookt.*

Adriaan Rijken en Vincent van Gogh

Achter de heggen (1884)

Wever van voren gezien (1884)

Naast wever is Adriaan Rijken tuinman. Hij is de tuinman van Ds. Peter Gerardus Dreesman (1875-1881) en vervolgens van diens opvolger Ds. Theodorus van Gogh (1882-1885).

Rond zijn 50ste levensjaar poseert hij wel eens voor diens zoon Vincent. Mogelijk poseert hij in januari 1884 niet als zodanig, maar eerder in een houding op afstand 'betragt' voor een (waarschijnlijk verloren gegane) aquarel *Tuinman met kruiwagen*, weergegeven in brief 421 (aan A. Furnée) op schets nr. JH 440. Vermoedelijk poseert Adriaan wel voor de forse pentekening *Achter de heggen*, JH 461/F 1119. Daarop sjouwt hij met een kruiwagen achter zich aan, door de achterpoort, de pastorietauin in.

Zeker is wel dat Rijken in april/mei 1884 poseerde voor het schilderij *Wever van voren gezien*, JH 479/F 30, waarvan Vincent in Eindhoven door P.H. van Bommel een foto liet maken en dat in Otterlo bewaard wordt. Aannemelijk is dat de familie Rijken poseerde voor Vincents eerste werken met wevers, spinsters, spoelsters en naaiers. We zien in de oevrecatalogus van Vincents werken in januari 1885 een tuinman bezig met sneuwscheppen op schetsje JH 599 *De pastorietauin in de sneeuw*, waarnaar een tamelijk groot schilderij gemaakt is, JH 603/F 194. Adriaan Rijken zijn vrouw en zijn broer Gerrit poseerden voor meer werken van Vincent, maar duiden kunnen we hen niet omdat er tot op heden geen foto's van hen bekend zijn.

De pastorietaan in de sneeuw (1885)

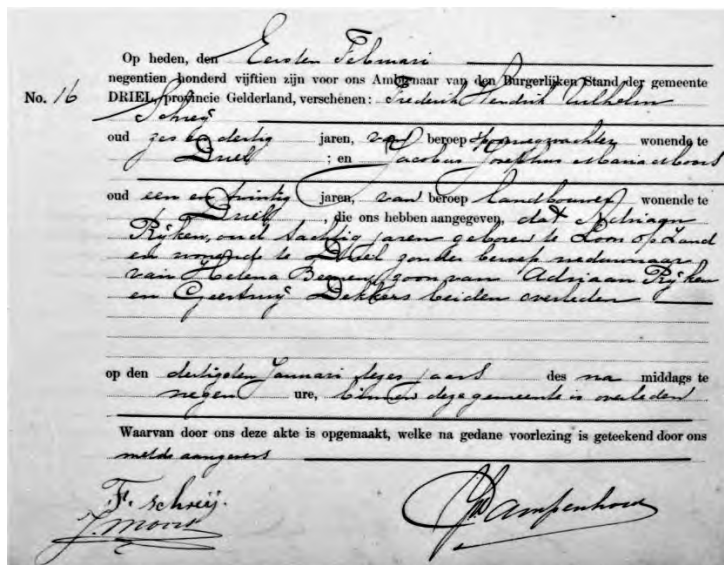

Adriaan Rijken brengt geregeld Vincents werk, in kisten verpakt voor zijn broer Theo, naar het station van Nuenen op transport naar Parijs en als Vincent in mei 1885 uit de mangelkamer van zijn ouders, die hij als atelier mocht gebruiken vertrekt, dan ruimt hij die plek grondig uit en kiept alle 'waardeloze materialen' op de belt achterin de tuin bij de vijver. (Daar werd in 2009 grondig onderzoek gedaan door een archeologisch team uit Eindhoven onder de leiding van Nico Arts.) In november 1885 worden ook Vincents atelier en woonruimte bij koster Schafrat door Rijken opgeruimd. Wat in zijn ogen niet zonder meer weg kan, brengt hij in zijn kruiwagen naar de doekstoffenfabriek van Louis Begemann, de broer van Vincent's grote liefde Margot, die alles op zijn zolder opbergt; een spinnewiel, bedpan, allerlei boeren werktuigen, oude petten en hoeden, vrouwenmutsen en klompen (als beschreven door Anton Kerssemakers in zijn 'Herinneringen aan Vincent van Gogh'). De rest, en dan moeten we bijvoorbeeld denken aan vogelnesten, mossen en planten zal wel op de mesthoop zijn beland. Schafrat rest niets anders dan een stoel en het bed van de schilder.

graf van Adriaan Rijken

Op 10 oktober 1905 verhuist weduwnaar Rijken naar Driel in Gelderland, maar is op 20 januari 1906 alweer terug in Nuenen om op 16 maart te verhuizen naar het Limburgse Heer. Later verhuist hij naar Driel, onbekend is wanneer. Tenslotte overlijdt Adriaan Rijken op 30 januari 1915 in Driel ten huize van zijn dochter Geertruida, 'Truïke' (02.10.1872 - 14.09.1938), op 31 augustus 1899 gehuwd met Frederik Willem, 'Frits' Schreij (1878-1964). Frits Schreij, baan-

wachter bij de NS, erkende toen Gerrit, de zoon van zijn vrouw, tot dan als Gerrit Rijken in Nuenen woonachtig. Frits Schreij doet ook aangifte van het overlijden van zijn schoonvader. Hoogstwaarschijnlijk is Adriaan Rijken in Driel begraven op de Nederlands Hervormde Begraafplaats, die achter de protestantse kerk in Driel ligt en die in ca. 1868 in gebruik is genomen. Bij navraag is gebleken dat het kerkarchief geen begraafgegevens bevat uit die tijd.

overlijdensakte van Adriaan Rijken

Driel - protestantse kerk en kerkhof

Op 9 juli 1885 is bij besluit van burgemeester en wethouders van Nuenen de Adriaan Rijkenstraat vastgesteld met als ondertekst: Nuenense wever, schildersmodel Vincent van Gogh.

2. de koster : Johannes Leonardus Schafrat (Beek en Donk 14.05.1847 - Nuenen 21.03.1924)
& **Adriana van Eerd** (Beek en Donk 17.06.1853 - Nuenen 30.05.1930)

Johannes Leonardus Schafrat is een zoon van Hendrina de Bruijn en haar man Wilhelmus Schafrat. Jan is geboren te Beek en Donk op 14 mei 1847. Begin 1882 verlaat hij zijn geboorteplaats en hij woont per 4 januari 1882 als commensaal in bij Willem Linders, fabrikant en zijn vrouw Maria Verbruggen, winkelierster aan het Heieind te Nuenen. Zijn beroep is, net als dat van zijn vader, kleermaker. Jan vergeet op zijn nieuwe stek zijn lief uit Beek en Donk niet. Op 16 mei 1883 trouwt hij daar met Adriana van Eerd.

Zij gaan in Nuenen wonen, naast de H. Clemenskerk, waarvan hij inmiddels koster en organist is. Op 13 februari 1883

wordt hun eerste kind geboren, Cornelis Wilhelmus. Dochter Petronella Maria wordt op 20 juni 1885 geboren en in de jaren die volgen (1887-1895) worden nog twee dochters en vier zoons geboren.

familie Schafrat en Vincent van Gogh

In mei 1884 mag Vincent van Gogh van Jan, voor 75 gulden per jaar, een atelier bij hen inrichten. Na de dood van zijn vader op 26 maart 1885, trekt Vincent in mei bij hen in en slaapt er op zolder onder de kale pannen.

Over zijn atelier schrijft Vincent aan zijn broer Theo in Parijs: *En dan zal ik je vertellen dat ik vandaag bijna klaar ben met het regelen van een ruime nieuwe studio die ik heb gehuurd. Twee kamers - een grote en een kleine - en suite. Ik heb het de afgelopen twee weken nogal druk gehad. Ik geloof dat ik daar een stuk prettiger zal kunnen werken dan in het vertrekje thuis. En ik*

hoop dat je de stap die ik heb genomen goedkeurt als je hem hebt gezien (brief 446).

Omdat pastoor Andreas Pauwels (1826-1889) er op tegen is, staan de Schafrats nooit model voor Vincent. Het is toch al bewonderenswaardig, dat zij de zoon van een dominee, onder de rook van de kerk, een werkplaats met inwoning geven. Zij bezitten, nadat Adriaan Rijken bij hen de door Vincent gehuurde vertrekken heeft opgeruimd, schilderij noch tekening van de schilder, enkel een bed en een stoel, achtergelaten bij zijn vertrek naar Antwerpen.

Hun woning is in 1934 afgebroken en later vervangen door een dubbel woonhuis.

voormalige kosterwoning

huidige dubbele woning

graf van het echtpaar Schafrat - van Eerd

Johannes Schafrat is op 21 maart 1924 op 76-jarige leeftijd overleden en zijn vrouw Adriana van Eerd op 30 mei 1930, eveneens op 76-jarige leeftijd.

Beide zijn begraven op het kerkhof naast de kosterwoning bij de H. Clemenskerk in Nuenen. Op hun graf staat achteraan op het 'bloembed' een rechtopstaand grafteken. Op het onderste deel zit de tekstplaat van marbriet, daarboven een cartouche met ster en stralen en in top een kruis, waarvan het bovendeel is verdwenen.

In het graf zijn ook hun oudste en jongste dochter begraven: Petronella (1885-1963) en Martina (1895-1985).

3. de pastoor : Andreas Pauwels (Nieuwkuik 10.04.1826 - Nuenen 23.08.1889)

P.L.P.: *Primus Lapis Positus* = eerste steen gelegd

een Smits-orgel plaatsen. In de jaren 1885 tot 1887 zorgt hij dat er voor de zusters van de congregatie J.M.J. (Zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef uit den Bosch) een klooster, het Sint-Elisabethgesticht, wordt gebouwd. Op 10 mei 1886 legt hij de eerste steen en zegent, na oplevering, de kapel en de nieuwe kruiswegstaties.

pastoor Pauwels en Vincent van Gogh

zuil met plastiek (2015) van Peter Nagelkerke voor het voormalige atelier

waaronder mossen, vogelnesten, dooie dieren. Ja wat al niet? Regelmatig kuisen doet hij zijn vertrekken nauwelijks.

Half augustus 1885 is de maat bij Pauwels vol. Een niet met name genoemde parochiaan gedraagt zich nogal lelijk en beschuldigt Vincent de vader te zijn van het kind van de ongehuwd in

Ná begin mei 1884 valt de pastoor van de ene verbazing in de andere als uitgerekend de zoon van dominee Theodorus van Gogh naast zijn kerk bezig gaat met een atelier (twee kamers – een grote en een kleine – en suite huurt hij) in te richten, nota bene ten huize van Jan Schaftrat, zijn koster, waarna hij een jaar later ook nog moet toezien dat de schilder er woont! Het lijkt wel of hij wordt uitgedaagd. Wat te denken van zo'n echtpaar dat zich door hem niet laat ringeloren noch laat overhalen en sterk in de schoenen blijft staan. Schaftrat blijft zeer coulant tegenover Vincent gezien ook al wat de schilder naar binnen sleept: oude kleren, allerlei zaken uit de natuur

verwachting zijnde Dien de Groot, diens favoriete model. Hierop gaat Pauwels zich terdege bemoeien met het doen en laten van de schilder. Uitgerekend in de periode dat hij veel buiten kan werken aan tekeningen van arbeiders op het land, zogenaamd *lieden beneden zijn stand*, zoals de pastoor hen dan noemt. Met zijn kapelaan, Wilhelmus Beekmans (*Gemert 07.02.1853) verbiedt hij zijn gelovigen met dreigementen om te poseren. Hij belooft hen zelfs geld als zij zich niet laten schilderen. Doch als weerwoord krijgt hij van de moedigste onder hen te horen dat zij liever iets aan Vincent verdienen dan dat ze hem wat zullen vragen. Vincent laat het er ook niet bij zitten en verwittigt de rooms-katholieke burgemeester Johannes van Hombergh (*Nuenen 31.10.1814). Hij vraagt hem in te grijpen, want de heren geestelijken dienen *op hun eigen territoor van meer abstracte dingen* te blijven (Brief 531.) De gesprekken helpen en de impopulaire Pauwels berust enigszins in zijn nederlaag. Wat pastoor Pauwels ook probeert, Vincent blijft tot zijn ergernis welkom bij de familie De Groot.

Cornelis de Groot, de baby van Dien de Groot, (door Vincent abusievelijk 'Sien' genoemd in een van zijn brieven) is op 20 oktober 1885 geboren en Vincent zal hem zeker en vast in zijn armen hebben gehouden om liefdevol te knuffelen. Het katholieke gezin De Groot poseert op diverse voorbereidende tekeningen en schilderijen voor Vincents meesterwerk *De Aardappeleters*.

Dien de Groot

graf van pastoor Andreas Pauwels

Pastoor Pauwels sterft op 23 augustus 1889 en wordt op het Clemenskerkhof begraven aan de voet van de Calvariegroep, waar ook zijn voorganger en zijn opvolgers, de pastoors van de H. Clemensparochie (nu Parochie Heilig Kruis), zijn begraven. In totaal zijn er acht pastoorsgraven. De hardstenen grafzerk van pastoor Pauwels is uitgevoerd in neogotische stijl. Op de steen is langs de randen in gotisch schrift de nog nauwe-

lijks leesbare inscriptie te ontwaren. Op de vier hoeken staan gevat in een vierpas in reliëf de symbolen van de vier evangelisten: Matteus (ge vleugelde mens), Markus (ge vleugelde leeuw), Lukas (ge vleugeld rund) en Johannes (ge vleugelde adelaar). Centraal in de grafsteen zijn in een nis de priestersymbolen weergegeven: kelk met hostie, stola en (bijbel)boek. Op de kop van de steen staat een kruis.

tekst op grafsteen
van Andreas Pauwels

- *Hier rust de zeer Eerw.
Heer Andreas Pauwels*

- *Geboren te Nieuwkuik 10 April 1826*

- *Bijna 10 jaren pastoor dezer parochie*

- *overleden te Nuenen
23 Augustus 1889*

Memento

Calvariegroep met pastoorsgraven
(van links naar rechts en van boven naar beneden)

- Andreas Pauwels (1826-1889)- pastoor 1880-1889²
- Wilhelmus van Lent (1805-1879)- pastoor 1840-1879¹
- Wilhelmus van Dongen (1834-1895) - pastoor 1890-1895³
- Alphonsus van Pelt (1915-1969) - pastoor 1965-1969⁷
- Jacobus van der Vleuten (1886-1929) - pastoor 1911-1929⁵
- Hermanus Aldenhuijsen (1885-1970) - pastoor 1930-1965⁶
- Cornelis Swinkels (1924-1988) - pastoor 1970-1988⁸
- Henricus Gerrits (1939-2005) - pastoor 1989-2005⁹

(¹⁻⁹ volgorde van ambtsperiode)

(NB. Arnoldus van Grinsven - pastoor 1895-1911⁴ is elders begraven)

De grafzerk van pastoor Andreas Pauwels staat, evenals de zerken op de graven van de pastoors Wilhelmus van Lent en Wilhelmus van Dongen, op de Rijksmonumentenlijst onder nummer 518001 met de volgende waardering:

Het grafmonument is van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorische waarde als bijzondere uitdrukking van een sociale en geestelijke ontwikkeling, in het bijzonder de ontwikkeling van

de katholieke grafcultuur, het is tevens van belang voor de typologische ontwikkeling van het pastoorsgraf. Het heeft kunsthistorisch belang als voorbeeld van de neogotische grafcultuur met aangepaste neo-middeleeuwse detaillering en symboliek. Het heeft tesamen met de calvariegroep ensemblewaarden als onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van belang is. Het is gaaf bewaard gebleven.

Met dank aan Heemkundekring 'De Drijehornick' uit Nuenen voor hun aanvullende informatie.

© Jack van Hoek

Atelier Terre aarde (tekst en foto's begraafplaatsen en graftekens)